

ԳՐԱԿԱՆ

ՍԱՂԻՄԱԿԱՆ

(ՀԱՆԴԵՍ ԶԳԱՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ)

Անկին: Նիւթապէս չէնքէն դատ, ասոր նկարագիր տուող ներքին յարգարանքն անգամ ազգուած է այս ոգիէն: Տաճարներու բաժին բաժին կարտուած մարմինը, ոսկիին ու արծաթին ճնշումին տակ, կը տառապի մեղիութեամբ մեղով մը: Լատիները, այնքան յստակ, արարողապաշտ, գրեթէ նեթանոս իրենց բնագաւառեան զարեհալներուն ներքին յարգարանքին համար, Սուրբ Տեղերու մէջ իրենց բաժինները չեն կրցած արժեւորել: (Ձուս իրենց սեղանականութիւնը եղող նորակառոյց տաճարներ մուտք չունին այս վերագրումին մէջ): Այս զիտողութիւնը կը տարածուի յոյներուն ալ վրայ որոնց մեծատուներն ոճը, թանձր երեւակայութիւնը ոսկիին ու արծաթին ընդմէջէն կը դալկանայ ու կը մարի, անկիւնի հաւաքում մը ըլլալու աստիճան: Ու ինչ որ մեր, հայերուս ազօթարաններուն ներքին գեղեցկութիւնը յորինած է, պարզ, վերաւոր, անուշ ոճը մեր խաչկալներուն, նկարներուն, աղաւնիին ու ոսկեկողք մատաններուն, բուրձնառն ու ծաղկամանին, կանթեղին ու քրտին, հոս կը զգուշաբանայ կարծես ինքզինքը ըլլալու: Ձեմ ըսեր դայն օտարացած, ազաւաղ, ինչպէս եղած է նկարագիրը ցեղային միւս սրբութեան, մեր գեղեցիկ բարբառին՝ զոր առանց կակիթի անկարելի է ունկնդրել տեղացի ազգայիններուն բերանէն: Այնքան ճնշումները աշխարհաւած են անոր լեզուին վրայ: Նոյն անկիւն արտայայտութիւնը նաեւ՝ նկարներուն երեսէն որոնք չեն համարձակիր մեզ զիտել, ապահովաբար հայ չըլլանուն: Հարիւրաւոր այդ կոտաններուն վրայ բանակը կայ սուրբերուն: Բոլորին ղեմքէն մեր գիծերը կը պակսին: Ո՛ւր՝ մեր ձեռագիրներու մանրանկարներուն միամիտ, կոշտ, անճաշակ բայց տարօրէն հայ զիմագիծները: Հիները այդ նկարներուն կը տառապին զունաթափ չէզոքութեամբ մը ազգային զգացումէ: Նորերը՝ կը վերաւորեն յստակ օտարութեամբը իրենց արուեստին, ոգիէն ինչպէս գոյնով իրացած ղեմքերուն օրէն միւս կտոր ըլլալէն: Մնաց որ ազգային ոգիի այս օտարութիւնը հասարակաց է միւսներուն համար, եթէ նկատի չառնենք յունական բաժիններուն արեւելիկ խառնութիւնը:

Գուցէ ծանրացայ սա զգայութեանց վերլուծումին աւելի քան ներուած չափը տպաւորապաշտ սա էջերու փնջիկին: Ըրի ատիկա, անգիտակցաբար հայածուած ուրիշ զգայութեանէ մը որ հատկապէս յստակ մը կը կազմէր իմ մէջ: Այս յատակը խոշոր, անհրճելի, անզիմագրելի միտութիւնն էր ուրիշ վիճակի մը որ զարմեալ մարդկա-

յին մարմինէն կը բխի, բայց այս անգամ ոչ ներկով, այլ ուխտաւորի տարազով, թափուած այդ կամարներուն ներքեւ աշխարհի բոլոր ծագերէն:

Ձեմ զբաղիր զբոսաշրջիկներով որոնք այդ սրբապաշտներուն մէջ անձա՛ն, գրեթէ ցաւազին օտարութիւն մը կը ցուցադրեն, երբ անխառնափնի իրենց գոսալները ուսնողանութ, լոյսի պակասէն տառապող իրենց աչքերը պատռելու համար ընկու իրենց ճիգին մէջ, կ'աւրին պոխկ մը լնորհն ալ իրենց շնորհազուրկ ձեւերուն, սրտի յարգարանքով, ցուրտ ու անհրապարտ նոյնիսկ մատաղութեան պարունակէ մը: Մեծ մասը, նոր աշխարհէն, առաւելապէս տաք բերով լեցուն, պատաւութեան ու ձերութեան պատգամները բռնի աշխուժութեամբ մը հակա-կշռել ձգտող, անտէր ահաւոր լրջութեամբ մը, պատկառանքով մը կը պտտցնեն իրենց զուխները չեղտ, տպաւորիչ, աւելի յաճախ վանող աղեղութեան մը լուսապակով, զոր տարիքը, ամէկին ամենօրեայ քերթուքը, մանաւանդ մաղերուն զեղնախառն պատը կը յօրինեն այդ միտուն շուրջը: Երկարէն անցած միայն սա զգայութիւնը հաւատարմապէս երեսն կուգայ կիներուն երեսին ալ: Փայլատ, զարչ, ոսկորի վրայ չորնալու զըր-ւած կաշիի մը խորտուրորտ զզուանքը արտա-ծորդը: Ու մարդ արմատայ կը հարցնէ:

— Ո՛ւր է փախել կինը սա ձեւերուն մէջէն: Բայց գործին կրակովը խաբշած, մշտափոյթ այդ ղեմքերուն ընդհանուր աղեղութիւնը կը ջնջուի իրական, արատու չէ այն միւս թշուառութեան առջեւ որ այս անգամ ուխտաւորին է, — սա ալ աշխարհին չորս ծագերէն:

Աստիճալ մը ձերքը են, տարազէ, գոյնէ, ազգէ, ընդարձակ աշխարհաւորութեամբ: Սրբափայլին տիրական ստուերայնութիւնը բարութեամբ կը միջմտէ, վարագուրելով ծնրադիր այդ ձեւերուն անկանգնելի աղեղութիւնը, ու խնայելով այլապէս մերկացնող, քայքայիչ սարսափը լոյսին առատ սահմանքին որ հակառակի իսկութեան մը նման կը քրքրէ խորշմներուն, փոտմներուն սարուածքը մեր երեսին վրայ, որոշ տարիքէ մը վերջ: Մոմերուն անկանգն շառայլը — մոմերու կայսրութիւնը զեւ չէ նուաճուած երեքտրական յարձակումէն ու տպաւորիչ անտառ մը կը պարտադրէ ինքզինքը, ամէն խորանի առջեւ, քանի մը մարդաշափ սիւներու հասակով, նկարէն ըզգեստի մը մէջ կոճկուած, ու զիմարեով — զոր խռնկի հով մը կը գգուէ անդադար, այդ ճաղատ զանկերը ցուցիկ կ'ընէ հիւսնից կոտորի մը վրայ, անոնց մարմինէն բխող, և զոր կ'երկրորդէ անհասկնալի մրմունջ մը, անձանթ իր աղբիւրէն, ինչպէս իմաստէն, այնքան զուխներուն ձեռնմը, մրմունջին հեւը, և մոմերէն փրթած կարմիր պարը կը դանաւորութիւն միաթիք սուղու-մի մը խորը, լոյսի ընթացիկ օրէնքներէն վեր խաղի մը վրայ:

Աստիճալ հետ, քով, կուշտին կամ ետին, ուրիշներ, մատաղ ու յստակ, զիմագոյնի ամէն փոփոխականութիւնով ու արտայայտութեան անասանա խորութեամբ. ծնրադիր քալուածքին ամբողջ

գրաւէութեամբը, մինչ՝ վառուած մոմիկները իրենց անուշիկ լեզուները կ'երկարեն անոնց մաշկերուն համբոյրին ու մանրիկ իրենց բերաններէն աշխարհ մը ուժ, հաւատք կը թափն աղբերանալ:

Ու ահա ան ուրիշները, լուրջ ու տառապազին, տարիքին լիութենէն տակաւին հեռու, բայց հաւանաբար աշխարհը կ'ուած, ծանրոցները սրբութիւն ու մեղքին: Ո՛վ, ի՞նչն է զանոնք հանողը դու ու իրենց հայրենիքին խաղաղ ընտելութենէն ու զրկողը հոս, որոնք իրենց վայելուչ մարմինները խուլ, բայց զոհունակ զգացումով մը կը կործանեն սրբաւայրին սալերուն, զողաւոր ու գեղեցիկ տրտում բայց տարօրէն գրաւիչ, ներքին հուրք մը զգեստաւոր, ով գիտէ ինչ պատկերներէ հալածական, ո՞ր անասելի վիշտը բանալով սա սրբաբաններու մարմարներուն ու կը քալին խորանէ-խորան, նկարէ նկար, իւրաքանչիւրին առջիկ կտոր մը բան փրցնելով այդ վիշտին ժառանգ ու նետելով ուխտի կրակին: Կը թեթեւանան, այդ անուշիկ աղբերէն, այդպէս պարպելով արցունքը, մարդերու հոգին օղակող զառնութիւնները: Կը թեթեւանան, հալեցնելու չափ երկաթ կապանքները հոգիին թեւերուն, որպէսզի մեր մարմիննէն նուաճուած, գերուած, չլքեալայրիկ այդ պարիկը սլացք առնէ զէպի մեծ առաջանը Ոգիին, երկինքն ու երկիրը լեցնող խորհուրդին: Վասնզի ամէն հոգի ճառագայթ մըն է, ինչպէս կ'ըսեն հնդիկներ, ու պիտի դառնայ իր աղբիւրին: Մատաղ մարմինները վայրկեան մը կը վառագուրեն խորունկ այս իմաստութիւնը ու կը նմանին ամպի թեւին որ կը տեղաւորուի ընդմէջ արեւին ու երկրին: Ու գեղեցկութիւնը, աւաղ, մեղք մըն է երբեմն, գերեզմաններու մօտ: Ու ամէն սրբաւայր կրկնաշարի գերեզման մըն է:

Ըրէք այդ ձեւերը տասը, քսան, յիսուն: Սուրբ տեղերու զոնները չեն գոցուիր ու օրուան ամէն պահուն միշտորտոր, այդ զմբէթներուն ներքե, խռովուած է մեղքին պղպտակներովը: Դրէք զանոնք քով քովի, նոյն սալերուն վրայ դիմաւորածան: Մութին ու գիւղին մէջ սա թաթաւումով վերեւ բացէք անձրեւ տարօրինակ այն երաժշտութեան որ թաթաւի նման կը խուժէ տաճարին զանազան անդունդներէն, կը բռնանայ ու պահ մը ինքզինքը հարկադրելէ յետոյ կը քաշուի ուրիշ անդունդ մը: Ս. Յատրեան տաճարը բարձրադիր քարայրի մը կը նմանի, որուն խորշերը կը խորանան ու կը մթնեն, փոխնիփոխ լուռ ու որոտացող: Չորս աղբերու աղօթատապալութիւն, կամարի մը ներքե:

Ինքնատիպ, ինքնազուլա, այլամեծ ու վիրաւորիչ այդ մամրութիւնը, երեք չորս եկեղեցիներու բերնով պոռագունած, գերազուած, դիրբար հերքելու, խղզելու վայրագ ցանկութեամբ մը, որ այդ երգերը կ'այլալէ իրենց խորքէն բայց կ'ընէ այլապէս ալ տպաւորիչ:

Խոչոր, ցուցամուլ, ամբողջութեամբ կոկորդ, տիրակալելու կամքովն տառնապատկուած ուժգընութեամբ մը, բիրտ ու հզոր, առանց շեղումի ու առանց քաղցրութեան, բացառաբար արեւմուտք, — ահա թէ ինչպէս զգացի ես խորտա-

կող այն երաժշտութիւնը զոր լատինները կը գործադրեն, քովընտի խորանի մը խորէն, հոս մէկան ծաւալումը յիշեցնող սաստկութեամբ մը: Ժամեր տեղը այդ հիշքը, մետաղով ալ պաշտպանուած, քահանաներուն ահարկու կոկորդը կարծես աւելի կ'ամրացնէ: Կարգ մը եկեղեցիներու մէջ ձայնի այս սաստկութիւնը մեղ կը տպաւորէ թաքուն տրտմութեամբ մը: Մեր մեշտամոլ մտ ու նուազ երաժշտութիւնը, որուն հիմնական մօրթիքը քաղցրութիւնն է եղած, բայց ոչ ուժը:

Ու երկարուն, նրբանալ ձգտող, բայց խըտացող երգատապալութիւնը Յոյներուն, որոնք լատին հնչականութեան կը դիմադրեն ինչպէս զի մաղրած են անոր եկեղեցական գերագահութեան: Անհաշտ այս կեցեւածքը կը փորձում անանկ այդ երաժշտութեան ալ մէջը երբ տասնով, քրտնով բերաններ հեղեղի պէս կը բացուին մութին մարմինին վրայ ու կ'ըլլան աննահանջ ծորակները այդ տիրակալող զգացումին: Կայսերական երաժշտութիւն: Ինչու՞նչ է:

Ու անտրանկելի, ջիւղերը բզիկ բզիկ բերող նուրը Ղպտիններուն, տաճարին մէջ լարուած տեսակ մը վրանի ներքեւն: Անապատին արձակութեանը վրայ ձեռած: Ընդարձակ, միակտուր, զրեթէ: Չոր կը փորձուի բռնել մատներով, այնքան հաստ է ու զորով: Կարկառի, երեւելի այս պակասը, որ միւսներուն եղանակին մէջը զգայի է որոշ չափով, ասոնց մօտ տիրական կը դառնայ: Ու կը հարցնեմ, ո՞ւր է սիկզըր սա վաղքին, վանդի չի քալեր երգը: Բայց այս միօրինակութիւնը հետզհետէ տառապագին խտութեան մը կը վերածուի, որ կը տապալէ ամէն ընդդիմութիւն, ու, հակառակ զինքը կորցնող, փողրակող բերաններուն այլապէս անժառելի դառնութեան, կը բարձրանայ վրանին մուտքէն, կը պատրտէ արդէն ալեծուր պատասար տաճարի համանուագին ու կամարն ի վեր կը թափ բրգանալ: Եզրիպտոս: Ուշագրաս է որ տաճարը յուզել, ալեկոծող երգատապալութիւններէն ամենէն ազգայինը ըլլայ ան: Ով որ եղեր է Մեմփիս երկիրը, հարկադրաբար սա երաժշտութեան թեւերով կը փոխադրուի նեղուսի ամբերը, պամպուններով հովանաւոր այն ողբանուագին զոր կոչը կամ մատաղաշ բերանները կը ծորէին չուրերուն գլղուրքին վերեւ, աշպէս երկարուն, ոնգային, անապատ ու տարօրէն սիրտ յուզող:

Սրտատրոփ կը տպանմ մերիններուն:

Տպաւորիչ, տխուր թափօրը: Վեղարներու կոնքեր՝ որոնք առանձին կշռոյթ մը կ'ըլլան. այդ զուլաններուն տալով խորհրդաւոր, սպառապարհով մը, տարօրէն ցեղային, նման անոր որուն զգայութիւնը կուգայ մեղի երբ թղթատենք հին մատենաները ու կենանք, երազկոտ, նախնական արուեստով մը փորագրուած պատկերներուն առջեւ, կամ մանրամասնութեան նուրբ գիծերը մեծցնենք մտովի: Հասկնալի զգայախաբարութեամբ մը, բողբ մը աշխարհային կը վերածէ անցեալն ու ներկան . . . : Տաճարին վերին խորշերուն մէջ է որ կը մատուցուի ս. պատարագը: Հաստ

ստուերը որ կամարեն հետո ինկած սա ներքե-
նամասը կը յարգարէ լուսամտ միտքիքով մը, և
զոր վախկտա լոյսեր կը ջանան երանգաւորել,
հետզհետէ կը հաշտուի, կը զանաւորի տեղին
ինչպէս հոգիներուն հետ վեղարը ոչ մէկ տեղ
այնքան իր խորհուրդին մէջն է որքան սա
ստուերայութեան խորը, երբ զլուսները կը վե-
րածէ իրենց մէկ երրորդին, ծածկելով ճակատ ու
զանկ ամբողջութեամբ ու կը ձգէ խիտ իր շու-
քին տակ աշխարհ վարդապետներուն: Լուրջ, ցե-
ղին զարաւոր վիշտէն նուաճուած սա քերանե-
րէն կը յորդի երաժշտութիւնը, առատ, իր մեծ
գիծերուն մէջ ընտանի խնդի, բայց քիչ մը տար-
բեր: Շեշտեր, երկարուններ ունի որոնք հաւա-
նարար իմ անգիտակցութեանս մէջ միեւրոտած
զգայութեանց ազամանդ ծովուն վրայ շեղում-
ներ, բեկումներ առաջ կը բերեն ու կը խտովն
անոնց երեսը: Ուրիշ՝ այս աշխարհի համը հայ
երգեցողութեան, սրբավայրի մը մէջ որ հազար
տարիէ աւելի տեղափոխին մը ունին, այսինքն
ազգային շեշտը անվիթար պահպանելու կարողու-
թիւնը: Ակամայ կը խորհիմ երեսուցէմին, տե-
ղացիներուն լեզուին որ հայ բառերուն պարտա-
դրած է այնքան տարբեր առողջանութիւն, օտար
բառերու չափ խորթ մեր հնչարանութեան օ-
րէնքներուն: Խուսկ: Ու խորունկ, հեռաւոր դա-
րերէ վրիթած շարժումներ որոնք մեր ժամերուն
ներս քաջուրէն են մեր ժողովուրդին վերեւ...
Ու կը պոսան վարդապետները, նման լատինե-
րուն ու յուններուն, հաւանարար հարկադրելով,
թերեւ անձնատուր հոկայ պահանջի մը որ այդ
պահուն կը խուսափի իմ հասկացողութենէս:
Մոռցում՝ ցեղին տիրական շեշտը, բնի կ'ու-
ղեմ այն անուշութիւնը որով պարտուում է ա-
նոր ստեղծագործութիւնը, նորիսի կոխուած
հոգը: Մոռցում՝ ծառայուն, սրտառու, անհա-
ւասարելի երկնայութիւնը, իրականն ու անի-
րականը իրարու վերածող հոկայ շնորհ որով մեր
երաժշտութիւնը, միտի ու հոգիի բխում մը կ'ը-
լայ նոյն առն, մարդկային, պուտ պուտ քաղ-
ած խելութիւն մեր հազարամեայ վիշտին վա-
պողներուն կամարներէն, ու խաղած եր-
կինք՝ երբ իր աղիքին վրայ մեղ կ'առնէ կը տա-
նի վերնականին անձառութեան: Մեր սրբապան
երաժշտութիւնը, այնքան ազգային (սկզբնա-
պէս օտար տարրը ջնջուելու չափ եղափոխուած
է անոր մէջ), այնքան ժողովուրդ, մարդ, վառ
Որ հայրենի տաճարներուն մէջ մեղ բոլոր
իրարու կը կապէ, մեր հակամարտ կիրքերը պահ
մը եղկելով իր ցօղին ներքեւ: Որ դասն ու գա-
ւիթը, խորանն ու կամարները խեղապէս լուսն
Աստուծոյ՝ կը հանդերձէ երբ կը տարածուի բեր-
նէ բերան, ու ինքն իր մէջ ծփուն ու օրօրուն
սոկի շարժի մը պէս կը վախթէ կարծի զեր-
բութիւնը, վերքերը մեր հոգիներուն: Դիտած եմ
որ օտարներու պատկանող մեծ եկեղեցիները ա-
ւելի տպաւորիչ վեհութիւն մը կը թելադրեն այ-
ցորդին երբ լեցուն են ամբողջով բայց առանց
երգի: Մերիները կը կրկնաւորեն իրենց վիրա-
ւոր գեղեցկութիւնը երբ աստանը գրաւող բն-

րաններէն կը յորդի մեր երաժշտութիւնը իր
թեւաւոր հոգին ռամիկին ինչպէս իմաստունին,
սրբազան հաղորդութեան մը մէջ հաւատարած ի-
րարու: Ուրիշ չէ կերպը հոս ալ: Արարողութեան
բարկ շեշտը, զոր տաճարին ընդհանուր հոգեբա-
նութիւնն էր յորիններ քիչ առաջ, հիմա կը մեղ-
մանայ ժողովուրդ տարրին միջամտութեամբը,
անշուշտ անուղղակի, — միմունջ, սպաւոր ու
նուերը, որուն շեւ կընար անհաղորդ մնալ: Թեթի-
ն աղօթք, շատ մը կզակներէ նոյն առն, զոր վե-
րացման խորունկ կեցուած մը կ'ընէ այնքան հայ
ու արտայայտիչ: առանց չրթունքի լուս մեղե-
ղի, զոր յորինողն է զէմքը, ճախին ու յոնքին
ու կողերուն ստուերախաղովը կերպարուած: Ու
աղանի գլուխներ, մեր սպասումին, յամառու-
թեան ու մեղքերուն այդ գահոյքները, զարնը-
ւած բայց պահող տեսակ մը կնհոտ փայլ անու-
շութիւն որ կը հակակշռէ մեր թերութեանց ամ-
բողջ հանդէսը ու մեղ իրարու կը հակէ, գէթ Աս-
տուծոյ տունին մէջ: Ու խաղաւազ նայուածքը
տեղոյն տեղոյ, բոլորն ալ աղէտէն յետոյ արեւին
ինկած ու կրելով կնիքը իրենց նկուզակերպ բը-
նակարաններուն: Ու պառաւանք, ափ մը քան
մնացած բայց իրենց բազուկները լուսեղէն սան-
դուխներու նման լարած զէպի երկինք: Այս բո-
լորէն կը գոյաւորուի տեսակ մը միմտուրտ որուն
մէջէն իրը գտիչ հեղուկէ մը երգը կը քակուի,
ազատուելով հեղուկնու փոխառիկ, բռնի իր ե-
րանգէն զոր մրցութեան բնազդը զրեւ իր վրան
ու կ'ըլլայ պաղպաղուն վտակը մեր հոգիին, այն-
քան անխառն, երկրի վրայ խիկ երկնային: Ու
աւելի առանց հոգեբանական ուրիշ ազգակներու
միջամտումին:

... .

Կ'ըսեն թէ տնական օրերուն, մանաւանդ
Զատիկին ու Աստուածայայտնութեան շարժուն,
սրբավայրերը կը տառնապատկուին իրը պատ-
կեր, զգայնութիւն, թելադրանք ու յուզում: Թէ՛
հազարաւոր ուխտաւորներու համատրուի հոգին
զրեթէ տեսանելի գոյի մը նման կամար կը կապէ
գմբէթին ներքեւ ու կը ծփայ կապուտիկ շղարը
ալ իրեւ ընդմէջ երկու երկինքներու խուսկին
չունչէն բխեցականալով: Թէ անձանօթ սարսու-
ներ կը վշտովտեն այդ խորհրդաւոր պատտար
որուն վրայ խորաններէն տեսանադրուող մեծ ե-
ղելութիւնը կը ցրածփի, պահէ պահ գոյն ու
թրթուռ, աղօթք ու տառապանք, ինչպէս վա-
րը, հոգիներուն վրակ ծովը մարդոց գանկերուն
ներքեւ: Կ'ըսեն թէ հինաւուրց ու ծանրաբեռն
պատերը, կը մասնակցին այդ գեղեցկութիւն, օրուան
խորհուրդին բերելով այլապէս բարդ իրենց ալ
հոգին վասնդի նոր չէ որ իրերը հոգի մը ունին:
Թէ կամարներուն վահանները կը բացուին անցք
տալու համար շի մեռելոց Յարուցելոյն, կամ կը
խանարին զէպի ժողովուրդը, ընդգրկուելու համար
ցաւն ու ըզձանքը հազարներուն: Թէ կանթեղ-
ները կը ջերմանան, պայծառապէս զուարթու-
թեամբ մը, ողկոյզ ողկոյզ, իրարու հիստած
հրէշտակներու թափանցիկ միտքուն նման, ու
անոնց նշան, բոցէ աշխարհ լեզու կ'ենին ու կը

պատմեն, մասնատրները միայն խմանալի բարբառով մը, իրենց դարաւոր խմաստութիւնը դորսորիւմ ըլլալու են դարաւոր իրենց կախազաններէն, ու այն նկարներէն որոնց քերթաւոր կանչուեցան լուսատրներու: Կ'ըսեն նոյն իսկ թէ (եւ մեր կողմէն ալ լսած եմ առիկա) այդ նըկարներէն որոնք ա. գ. օրերուն կը ձգեն իրենց կտաւները, զալ առնելու համար իրենց մարմինները այն զոյգումին, սասանումին որոնցմով զաւարագին կը հրդեհուն հոգիները ազամողկնեւուն . . . Թէ կոյրերուն ամենատես աչքը պատմած է աւելի փայլակնաւէտ բաներ, հոգեխտական խոր իրականութեամբ, պահին ու օրուան զոյգումով փայլած այն փիւսակներէն որոնք ազգերու գրականութեանց մէջ ծանօթ են միութիւնական տեսիլներու պարունակով . . . Թէ . . . կարելի է:

Բայց, ինծի կուգայ թէ առանց այդ օրերու մասնաշատուկ խորհուրդին ալ, սա վայրերուն մէջ կը աւառանի անբացատրելի բան մը, որուն շագործատուէն չի կրնար խուսափիլ հոգին: Անշուշտ, խորունկ ուժեր, ընդլզումի բնազդ, խմացական հոգարտութիւն ու ինքնալուստութիւն կրկէս կ'ենեն, եղբրական պայքարը պայքարելու, վաղաժամօթ նահատումը միտքին ու սրբախն, աւելի մէկ տարազով մը՝ գիտութեան ու կրօնքին: Անշուշտ կան մարդեր որոնք կանխափակ իրենց միտքը նակատ իսկ չեն հաներ ու կը կարծեն ընդմիշտ հարթած ըլլալ անլուծելի աւեղծութեամբ, զայն նկատելով մտացածին մշուշ մը ու կ'անցնին անդին, բայց փափան այդ հերոսութիւնը աւելի ուշ պիտի դառնն, իր ճամբարիտ արժէքին տանելով այն հիւլէական ստուգութիւնը որ բաժինն է մարդոց միտքին-խորհուրդներու ուկկիւնէն աւազի հատիկ մը իսկ չնեղակայցնող մեր գիտութիւնը: Անին պարկեշտ միտք առնուազն այս անհուն կշիռին առջեւ ընելիք ուրիշ բան չունի եթէ ոչ իր բան մը չկրնանալը յայտարարել:

Այս փիւսակն անկախաբար, նանրամիտք, աշխարհիկ յաջողութեանց հերոսները, իշխող ստերքերով կամ զրամով ու տաղանդով հարուստ պաշտօնատարները կը խորհիմ թէ կը լրջանան սա սխնեւուն ուղիով, հպարտ, խոնարհեցնող պատկառանքին առջեւ ու կը տարուին խորունկ ու հաստատ գեղեցկութեանց ըմբռնումին, անցաւոր ու աղցաւոր մեր փառքերուն, վայելքներուն ճահիճէն պահ մը գերծելով իրենց թեւերը, զանոնք բանալու համար բարձր, իրազէս սիւսփիլ հաճոյքներուն տիւրանները մինչեւ Թերահաւատը կը ջախջախուի երբ սա պատերուն, կամ մարմններուն վրայ ու քարայրներուն խոր ինքզինքը մզուած գտնէ տեսնելու, զգալու միւսներ միլիոններու սրտին որոնք իրմէ առաջ հոտ թափեցին անխմանալի արցունքը իրենց կրտստական հոգիին: Անոնք ալ իրեն տէս այցուած խօյ, պիղի, ամբարիշտ յուզումներէ, հոգարտութենէն, տաւակոյսէն, բայց այսօր անցած անկրկազարժ, թերեւ հասած ալ եզրը խորհուրդի ծովին որուն տեսիլքը, զգայախարական թեւազարմէքը տրուեցաւ իրեն սա սրբալայրերէն: Ու կը խռովի,

վստահ եմ ստոր, անհաւատը եւ, իր անկնճիւռ պանդոյր խաղաղութեան մէջ, տարախոյսին սլաքէն կ'սուած ու տրամադիր՝ ընդունելու վճիռը որ մարդ-կենդանիին խմացականութիւնը կը կանչէ համատուութեան, զայն անբաւական, անպահով, առնուազն քիչ յայտարարելով իր պարագրկումին առարկայէն: Վասնդի, ինչ որ ալ ըսենք, որքան ալ յաւանդութիւնները սիրենք միտքին, այսինքն թիւին ու մեքենային, աւելի բան երբեք ստոյգ է ու խորհուրդին ամբաւ կամարը ցցուած կը մեայ ընդմէջ երկու աշխարհներուն որոնք հաւասարազէս կ'ընդունեն մեր ուղեղին պարզապաշտ վճիռները: Մեր Գիտութիւնը (զիտարեցէք բառը) որ զեւ չէ լուծած նակատագիրը, զապանիքը արեւան մէկ հատիկ գնդիկին ու չէ արձակած կապանքը հիւլէին: Մեր գիտութիւնը որ կը նմանի իր դուռը մացառին մէջ թաղող ու որսորդը ուրացող նապատական, երբ աչքերը կը քաշէ երկինքներէն ասդին ու իր գործիքներուն, հայելիներուն, զեղի սրուակներուն, թիւի ու տարագի տախտակներուն կարելի բայց ճիշտ ապահովութիւնը կ'ընդառաջէ մեր անհուն խռովքին, պապակին, զեղի մեծ գիտութիւնը հոգիներուն: Սիրեղբրը լցնող այն անուար, անորակելի իրողութեան որուն մէկ կայակը կը զարնէ մեր սրտին մէջ: Մեր գիտութիւնը: Ձոր պատրաստ ենք սիրել սակայն, հակառակ իր վրիպանքին, իր նամբայ մը զեղի այդ խորհուրդը: Ու պատրաստ ենք զարձեւալ սիրել մեր տղիւնութիւնը, աւելի ճիշդ բառով մը մեր տնդիւնութիւնը որ վերածելու է պարզութեան տարազի մը: Ազօթքի, երազի, նիւթէն վեր ըլլալ կրնալու տրամադրութեանց ապրըշտ թեւ մը, մատչելի պարզին ու խմաստունին, — թեւ որ կ'առաջնորդէ զեղի լուցումին, հանդերձումի կենսատրուներ ամբաւ խորհուրդին: Ձեմ գիտեն որոնք աւելի քիչ արգաւհատելի կը մնան. անոնք, որ այդ կախարդ թելին վստահած, կ'ապրին իրենց օրերը ու այս կեանքը կ'իջեցնեն իր նուազագոյն արժէքին, լայնագոյնը փոխադրելով աւելի հեռու սեղ մը ուրիշ բխած ըլլալու է լիութիւնն իսկ կեանքին: Թէ անոնք՝ որոնք մանրազէտին վրայ իրենց գործախաղ զուլանները կը զարնեն ու կը զարնեն, սպասելու պատասխանը անաւոր հարցումին:

Այս ամէնը մտածումներ ըլլալէ աւելի զգայութիւններ են իմ մէջ:

Քաղցը ու խոր յուզում մը, որուն նկարագիրը կը վախճան չղեկէ, կը ծաւալի երակներէս: Ինծի կուգայ թէ կը թափանցում ոչ թէ նոր այլ հին ու ինծի շատ ընտանի բաներէ որոնք մանկական թարմութեամբ մը կ'օժեն մեղքին ճամբաները: Ու ամպերը կը գունատորուն անոր հօրիզոնին վերեւ: Ու յստակ չըլլան մը, այս զգայութիւններուն քաղցուելու: Երկիր, երկինք: Ձէ՛ որ կան այս երկուքն ալ պուտ մը հոգին մէջ որ իմ մարմինն է հիմա, ծնրագիր, հարիւրներու տառապանքին ու երազին առջեւ:

ՎԵՐՁ

Բ. ՕՇԵԿԱՆ